

РОЗДІЛ VI. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 572: 347.734 (477)

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР БАНКІВСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Лаврик Г.В., д.ю.н., доцент

Полтавський університет економіки і торгівлі

Стаття присвячена дослідженню антропологічного виміру банківського права як здатності до наповнення правового регулювання порядку організації та діяльності банків, їх взаємовідносини з клієнтами, а також порядку здійснення банківських операцій та послуг, засадами справедливості, добросовісності, розумності та іншими загальноправовими засадами, проголошеними у Конституції і законах України. Йдеться про роль подальшої гуманізації (олюднення) банківського права для запровадження людиною орієнтованої експертизи норм чинного банківського законодавства.

Ключові слова: антропологічний вимір, загальноправові засади справедливості, добросовісності, розумності, банківське право, банківська система України, потреби клієнтів, що обслуговуються банками.

Лаврик Г.В. АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ БАНКОВСКОГО ПРАВА УКРАИНЫ / Полтавский университет экономики и торговли, Украина

Статья посвящена исследованию антропологического измерения банковского права как способности к наполнению правового регулирования порядка организации и деятельности банков, их взаимоотношения с клиентами, а также порядка осуществления банковских операций и услуг, принципами справедливости, добросовестности, разумности и другими общеправовыми принципами, провозглашенными в Конституции и законах Украины. Речь идет о роли дальнейшей гуманизации (очеловечивания) банковского права для внедрения человека ориентированной экспертизы норм действующего банковского законодательства.

Ключевые слова: антропологическое измерение, общеправовые принципы справедливости, добросовестности, разумности, банковское право, банковская система Украины, потребности клиентов, обслуживаемых банками.

Lavryk H.V. ANTROPOLOGICAL DIMENSION OF BANKING LAW OF UKRAINE / Poltava university of economy and trade, Ukraine

The article investigates anthropological dimension of banking law as the ability to fulfillment of legal regulation of bank organization and activity procedure, their relationships with clients and also banking operations and services procedure, principles of justice, fairness, reasonableness and other general and legal principles, enshrined in the Constitution and laws of Ukraine.

Based on the feasibility of natural and legal law interpretation of justice as one of the semantic law characteristics, as reflected in the equality of all before the law, compliance with the purposes and means, which are chosen to achieve them, banking institutions in relation to low-income persons or financially secure persons, should consider the principle of legal equality, enshrined in the Constitution of Ukraine and the Universal Declaration of Human Rights: all human beings are born free and equal in their rights, discrimination on the property status is prohibited.

This principle is closely linked with proclaimed in the Constitution of Ukraine inviolability of individual property rights: no one may be unlawfully deprived of property rights. Defining the role of banking institutions in ensuring of individual property rights occurs according to the provisions of the Law of Ukraine "On Banks and Banking Activity" from 07.12.2000, which provides disclosure of bank secrecy, return customer deposits procedure, when the term has expired etc. Another thing is that in the conditions of incompleteness of the legal system reforming, building of legal and perceived civil society, when a person is not properly familiar with the established by the state banking regulation rules, according to the current banking legislation their rights are restricted, including property rights. For example, according to the contract of bank deposit, regardless of its type, the bank must return a deposit or part thereof on demand of the depositor. Quite often, the person, having signed this agreement, after a certain period of time is rejected the request to return deposit or part of it, due to the fact that the term of the contract has not expired, and therefore it should expect its completion, then a possible refund. It certainly does not allow a person to dispose property in its sole discretion if it is absolutely necessary.

General and legal principles are not analyzed separately one from another, they are in constant interaction, complete each other and carry the most acceptable for the banking system of Ukraine functioning and implementation of banking activity abstract ideas, guidelines and requirements. Last are taught at the legislative level, subject to further improvement and development, largely in order to provide opportunity and space for the human formation, not only as an ordinary member of society and as individual, who can influence the development of standards of society. Recent are changing rapidly and steadily moving to

developed countries, where an essential part of people's life is the use of a wide range of banking services. A variety of relationships with banks expands economic opportunities, enhances social status of the person.

Conducting of a systematic analysis of conceptual ideas and views on the formation of ideas about the content and development of anthropological characteristics (properties) of the banking law suggests to conclude about the need for its further humanization (incarnation) as a basis for implementing human oriented examination of legal banking legislation norms.

Key words: anthropological dimension, general and legal principles of justice, fairness, reasonableness, banking law, banking system of Ukraine, the needs of clients, served by banks.

З проголошенням Україною суверенітету і незалежності, визнанням людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю формування праворозуміння, як форми пізнання сутності і ролі права у регулюванні суспільних відносин на фундаменті високих духовних цінностей, правової свідомості та правової культури, становить неабиякий інтерес для вітчизняної філософсько-правової науки і державотворчої практики. З прийняттям Основного Закону – Конституції України, затвердженням стратегічних документів розвитку правової освіти населення, насамперед, Національної програми правової освіти населення, він узгоджується з утвердженням гуманістичних правових ідей, загальнолюдських та національних правових цінностей, високих моральних засад у суспільному житті [14]. У цьому контексті вкрай важливим є поглиблення вивчення національного законодавства і міжнародного права з питань захисту прав людини, порівняльного правознавства та правових систем сучасності, інших навчальних дисциплін, що формують сучасне правове мислення [15].

У розробленні «образу людини» у праві, моделей реалізації «самоцінності людини» у праві сучасною філософією права прослідковуються тенденції утвердження антропології права у системі філософії права, утвердження її у розвитку предмета філософії права [16], а також у розвитку всієї «вітчизняної правової парадигми» [19]. Подальший поступ філософсько-правової думки, політико-правової практики у напрямі реалізації гуманістичних засад Конституції України спонукає до *проведення системного аналізу концептуальних ідей і поглядів щодо формування уявлень про антропологічну спрямованість функціонування банківської системи та діяльності банків України, їх взаємовідносин з клієнтами тощо, в межах вітчизняного банківського права*. Сьогодні банківське право України визнається як галузь права [2, 6], або як підгалузь чи інститут фінансового права, яка формується у самостійну комплексну галузь національного права; як не розвинена ще наука, об'єкт дослідження котрої тільки створюється; як окрема навчальна дисципліна, що вивчається в юридичних та економічних вузах [3; 10, 9-10], або як невідокремлена складова господарського права [1, 9-10]. Виявлення антропологічних характеристик у межах вітчизняного банківського права, як власне і соціального аспекту діяльності банку як інституту, що має безпосередній вплив на темпи, стабільність та якість розвитку сучасного суспільства, знайшов своє відображення у кількох спробах дослідження концептуальних засад гуманістичного виміру функціонування банківської системи України та здійснення банківської діяльності [12, с. 3, 6; 4, 70].

Сутність і значущість гуманістичного наповнення банківського права визначається його вагомістю для захисту людини, її природних потреб та інтересів, забезпечення можливості її вільного розвитку та становлення не лише як біологічної істоти, а й повноправного члена суспільства.

Поглиблення змістовної характеристики загально-правового, немов би наскрізного терміна «потреби», так само як і поняття «інтерес», потребує врахування практичної необхідності і значення інтерпретації Конституційним Судом України поняття "охоронюваний законом інтерес", що вживається у частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям "право". Охоронюваний законом інтерес, з точки зору єдиного судового органу конституційної юрисдикції, розуміється як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного права і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [18].

Як видається, у випадку задоволення суспільних і життєво важливих для кожної людини потреб чи інтересів, що виникають у разі звернення особи до банківської установи, слід

виходити з доцільності природно-правового трактування наведених загальноправових засад, насамперед справедливості.

Йдеться, по суті, про одну зі смислових характеристик права, що, на думку Конституційного Суду України, виявляється у рівності всіх перед законом, відповідності цілей і засобів, що обираються для їх досягнення [17]. Банк, надаючи послуги незаможній особі, чи особі, матеріально забезпеченій, повинен ставитися до таких клієнтів однаково, зважати на принцип правової рівності, проголошений у Конституції України [9] та Загальній декларації прав людини [6]: усі люди народжуються вільними та рівними у своїх правах; забороняється дискримінація за майновим станом.

Принцип правової рівності тісно пов'язаний з проголошеною у Конституції України непорушністю права власності особи: ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [9]. Визначення ролі банківських установ у гарантуванні права власності особи має відбуватися з урахувань положень Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-III, якими передбачено порядок розкриття банківської таємниці [7]. Досить часто правоохоронні органи України звертаються до банківських установ з письмовими запитами на отримання інформації, що містить банківську таємницю. Її обсяг інколи значно перевищує той обсяг, який визначений вказаним законом. У таких випадках банки правомірно відмовляються розкривати інформацію, що становить банківську таємницю, правоохоронним органам, тим самим змушувачи останніх домагатися отримання відповідної інформації за рішенням суду. Адже банки зобов'язані виконувати судові рішення (постанови, ухвали) про розкриття банківської таємниці, що набрали законної сили, і розкривати інформацію в обсязі, визначеному у відповідному рішенні суду, з обов'язковим урахуванням вимог Правил збереження, захисту, використання та розкриття банківської таємниці щодо порядку оформлення документів, які містять гриф "Банківська таємниця» [11]. Між тим, у законодавстві багатьох європейських країн не передбачається обсяг інформації, що містить банківську таємницю. При цьому інформація щодо клієнта банку, його діяльності у таких країнах знаходиться на більш високому рівні захисту, ніж в Україні, отримати її законним чи незаконним шляхом надзвичайно складно.

Мають місце випадки відмови банків у поверненні клієнтам вкладів (депозитів), строк яких закінчився. За власною ініціативою банки відмовляють клієнтам у поверненні коштів, порушуючи право власності. Під час фінансової кризи Національним банком України використовувалася можливість введення тимчасового мораторію на задоволення вимог кредиторів банківськими установами. Тож, відмова банків у поверненні депозитів під час дії мораторію була такою, що відповідала законодавству, тобто була законною, але протиправною. І навіть звернення клієнтів до суду не забезпечувало бажаного результату: під час дії мораторію заборонялося здійснювати стягнення на підставі виконавчих документів, за якими здійснюється стягнення, та вжиття заходів, спрямованих на забезпечення такого стягнення відповідно до законодавства України [7].

Варто констатувати причетність банків до порушення проголошеного у Конституції України права на житло. Особа, реалізуючи своє право на житло, звертається до банку за позикою, кредитом для придбання житла та передає майно в заставу (іпотеку), як гарантію виконання своїх зобов'язань. У разі неплатоспроможності позичальника, банк звертає стягнення на заставлене майно і право власності на майно та право на житло враз припиняються – особа повинна виселитися з помешкання у встановлені строки. У цьому випадку навіть суд, який покликаний захищати права особи, не зможе їй допомогти, він повинен винести рішення про позбавлення особи відповідних прав.

Загальноправові засади не можуть розглядатися окремо одна від одної, вони перебувають у постійній взаємодії, доповнюють одна одну та несуть у собі найприйнятніші для функціонування банківської системи України та здійснення банківської діяльності абстрактних ідей, керівних настанов, вимог. Останні викладаються на законодавчому рівні, зазнають подальшого вдосконалення і розвитку, значною мірою з тим, щоб незмінно забезпечувати людині необхідний рівень справедливості, доброчесності, розумності та інших загальноправових цінностей, надавати можливість та простір для її становлення не лише як пересічного члена суспільства, а як особистості, яка здатна впливати на розвиток стандартів життєдіяльності суспільства. Останні стрімко змінюються і поступово наближаються до рівня

розвинутих країн, у яких невід'ємною частиною життя громадян є користування широким спектром банківських послуг. Різноманітні взаємовідносини з банками розширюють матеріальні можливості, сприяють підвищенню соціального статусу людини [4, 71].

Банківські установи донині неохоче укладають кредитні договори з особами пенсійного віку, сім'ями з неповнолітніми дітьми. Зумовлено це тим, що особи пенсійного віку відповідно належать до категорії соціально захищених громадян, тому згідно з Житловим кодексом УРСР [5], у випадку звернення стягнення на заставлене майно (житло), такій особі має бути запропоновано інше альтернативне житло. Це стосується і неповнолітніх дітей. У банківському середовищі вважається, що банки не є благодійними організаціями, тому підшукувати інше житло для соціально захищених верств населення, які не виконують свої зобов'язання, вони не можуть. Крім того, особи пенсійного віку належать до категорії клієнтів, де існує ризик неповернення кредитних коштів, – у випадку смерті такої особи і відсутності спадкоємців, згодних взяти на себе їх кредитний тягар, банк буде нести збитки, що є недопустимим та не відповідає основній меті їх діяльності.

Суперечливими є положення Інструкції з організації примусового виконання рішень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 512/5 від 2 квітня 2012 року, п. 4.5.9. якої передбачено, що у разі передачі на реалізацію нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають неповнолітні, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування. Якщо такий дозвіл не надано, державний виконавець звертається до суду, який видає виконавчий документ, із заявою про встановлення або зміну способу і порядку виконання. Якщо судом не встановлено (змінено) спосіб і порядок виконання, державний виконавець продовжує виконання рішення за рахунок іншого майна боржника, а у разі відсутності такого майна повертає виконавчий документ стягувачу [13]. Інакше кажучи, реєстрація та проживання у заставному нерухомому майні неповнолітньої особи, майже автоматично позбавляє банк звертати стягнення на таке майно.

Поділяючи стурбованість щодо захисту майнових прав неповнолітніх осіб, варто наголосити на необхідності розуміння морального аспекту наявності вимоги отримання дозволу органу опіки та піклування на реалізацію у примусовому порядку Державною виконавчою службою нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають неповнолітні, як такої вимоги, що провокує і провокуватиме шахрайські дії з боку недобросовісних позичальників, які реєструватимуть неповнолітніх у тих житлових приміщеннях, що передавалися в іпотеку банку і на момент отримання кредиту не належали неповнолітнім особам, і які не були зареєстровані у таких приміщеннях.

З метою мінімізації можливих ризиків, банківські установи досить часто у договорах, які укладаються з фізичними особами, забороняють без їх згоди реєструвати у заставленому житлі інших осіб. З одного боку, така позиція відповідає положенням Цивільного кодексу України щодо принципу свободи договору, відповідно до якого сторони є вільними у визначенні умов договору (ст.627) [21]. Підписуючи договір іпотеки, людина таким чином виражає свою згоду з умовами, які заявлені банком, а у випадку незгоди людина може підібрати для себе інший банк, який запропонує, можливо, більш вигідні умови. Заборона такої реєстрації зумовлена тим, що людина, яка зареєстрована у заставленому житлі, може згодом стати його співвласником, що пізніше може ускладнити процес звернення стягнення на таке майно, особливо у випадку, коли це буде соціально захищена категорія громадян. Але варто звернути увагу на те, що це є грубим порушенням права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання». Цим законом передбачено, що громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, гарантується свобода пересування та вільний вибір місця проживання на її території, за винятком певних обмежень [8]. У наведеній ситуації, значною мірою, має місце досягнення банками основної мети – при наявності мінімального ризику, отримати максимальні позитивні економічні результати у збільшенні свого.

Банківське законодавство неодмінно має стати засобом для забезпечення людині необхідного рівня загальноправових цінностей, захисту її власних інтересів і матеріальних цінностей. Інша справа, що в умовах незавершеності реформування правової системи, побудови правосвідомого громадянського суспільства, коли людина належним чином не обізнана зі встановленими

державою правилами банківського регулювання, саме за чинним банківським законодавством відбувається обмеження її прав, у тому числі права власності. Скажімо, за договором банківського вкладу, незалежно від його виду, банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника [21]. Досить часто особа, уклавши такий договір, через певний проміжок часу отримує відмову на прохання повернути їй вклад чи його частину, у зв'язку з тим, що строк дії договору не закінчився, а тому необхідно очікувати його закінчення, після чого можливе повернення коштів. Це, безперечно, не дозволяє особі розпоряджатися власністю на власний розсуд у разі крайньої необхідності.

На особливу увагу заслуговує інше положення Цивільного кодексу України, відповідно до якого, у разі повернення вкладу вкладнику до спливу строку або за настанні інших обставин, визначених договором, проценти за таким вкладом виплачуються у розмірі процентів за вкладами на вимогу, якщо більш високий процент не встановлений договором. Як приклад, уявімо, що особою укладено договір банківського вкладу строком на один рік зі встановленням відсоткової ставки 20% річних. За місяць до спливу строку вкладник звернеться до банку з вимогою повернути вклад у повному обсязі та виплатити нараховані відсотки. Він буде здивований, виявивши, що у результаті виплати коштів відсоток, який нараховувався на суму, становив лише, наприклад, 0,5% річних. Крім того, враховуючи те, що основним завданням банку є отримання прибутку, можливе ще й відрахування розрахунково-касового обслуговування при виплаті вкладу. Таким чином, у результаті дострокового припинення договору банківського вкладу, клієнт буде нести певні фінансові втрати.

Неможливість гарантувати непорушність права приватної власності негативно відображається на інших сферах суспільного життя та зводить нанівець відповідність банківського законодавства європейським стандартам з прав людини. Адже власність є чи не найважливішим чинником суспільного розвитку та економічного процвітання країни загалом, її громадян. Філософський аспект поняття «власність» полягає у трактуванні її як властивості людської природи. Відношення людини до речі трактується як спосіб її самовизначення і самореалізації у навколишньому світі. Стаючи власником знярядь праці, землі, капіталу, вона робить залежними інших людей, позбавлених власності й змушених продавати свою робочу силу. У цьому плані їх життєзабезпечення безпосередньо пов'язане з інтересами і волею власника. Статус власника визначає його особисті якості: ініціативність, заповзятливість, прагнення до інновацій. З іншого боку, від особистісних якостей власника, його вміння оперативно приймати рішення, бути гранично працездатним залежить успіх справи [20, 62]. Таку ж мету – накопичення грошових коштів, збільшення предметів, які можуть перебувати у власності, – ставлять перед собою як банківські установи, так і їх клієнти. У зв'язку з цим, необхідно активізувати діяльність щодо втілення у банківську діяльність засад справедливості, добросовісності, розумності та інших загальноправових цінностей, які неодмінно мають стати джерелом творення норм банківського законодавства.

Проведення системного аналізу концептуальних ідей і поглядів щодо формування уявлень про зміст і розвиток антропологічних характеристик (властивостей) банківського права дозволяє зробити висновок про необхідність його подальшої гуманізації (олюднення) як основи для запровадження людино орієнтованої експертизи правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності банків України, їх взаємовідносини з клієнтами (юридичними та фізичними особами), що обслуговуються банками, а також порядок здійснення банківських операцій та послуг.

Наповнення банківського законодавства засадами справедливості, добросовісності, розумності та іншими загальноправовими засадами, проголошеними у Конституції і законах України, сприятиме підвищенню ролі та значення функціонування банківської системи і діяльності банків України у розвитку економіки країни, задоволенні природних потреб людини та її інтересів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агарков М.М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах: курс лекций: науч. исслед. / М.М. Агарков. – 2-е изд. – М.: БЕК, 1994. – 350 с.
2. Бисага Ю.М. Банківське право України: навч. посіб. / Ю.М. Бисага, М.В. Сідак, Е.Й. Гайніш, С.В. Сідак; Ужгород. нац. ун-т, Ін-т держави і права країн Європи. – Ужгород: Ліра, 2007. – 420 с.

3. Воронова Л. Фінансове право України: підручник / Л. Воронова. – К.: Прецедент: Моя книга, 2006. – 448 с.
4. Єгоревича С.Б. Соціальна роль та соціальна відповідальність комерційних банків / С.Б. Єгоревича // Вісн. Укр. акад. банк. справи. – 2008. – № 1. – С. 70-76.
5. Житловий кодекс Української РСР від 30 черв. 1983 р., № 5464-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>
6. Загальна Декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. // Уряд. кур'єр. – 2008. – 10 груд. (№ 232).
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/cgi?nreg=2121-14>.
8. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання: Закон України від 11 груд. 2003 р., №1382-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Офіційний вісник України. – 2010. - № 72/ 1. – Ст.2598.
10. Костюченко А.О. Банківське право: підручник / А.О. Костюченко. – К.: Атіка, 2008. – 332 с.
11. Про дотримання порядку розкриття банківської таємниці: Лист Національного банку України від 5 листопада 2012 р. № № 18-312/6489-10411 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://licasoft.com.ua/index>.
12. Мельник В.В. Людиномірність банківського права сучасної України: Філософсько-правове осмислення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Мельник Вікторія Валеріївна. – К., 2013. – 233 с.
13. Про затвердження «Інструкції з організації примусового виконання рішень»: Наказ М-ва юстиції України від 2 квітня 2012 р., № 512/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>
14. Національна програма правової освіти населення: затв. Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 43. – Ст. 1921.
15. Про затвердження Програми розвитку юридичної освіти на період до 2005 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 квітня 2001 р. № 344 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1050.319.0>
16. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України: до інтерпретації вихідних конституційних положень / П.М. Рабінович. – Х.: Право, 1997. – 64 с.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): Справа № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): Справа № 18-рп/2004 від 1 грудня 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.
19. Селіванов В. Приватно-правові засади концепції державної політики захисту прав і свобод людини в Україні / Селіванов В. // Право України. – 1997. – № 11. – С. 32-44.
20. Скотний П.В. Власність як соціально-економічний феномен: філософський аспект / П.В. Скотний // Вісн. нац. техн. ун-ту України «Київський політехнічний інститут». Сер.: Філософія. Психологія. Педагогіка. – К., 2009. – № 3 (27). – Ч. 1. – С. 60-63.
21. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>